

Aspecte privind domeniul funciar al spătarului Mihai Cantacuzino

FLORINA MANUELA CONSTANTIN

Spătarul Mihai Cantacuzino¹ se numără printre reprezentanții de seamă ai acestei familii boierești de origine greacă², cu rol benefic în evoluția Țărilor Române, mai cu seamă la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor.

Deși a participat activ la viața politică a Țării Românești, atât înainte de 1678 (ca membru al partidei Cantacuzine, aflată în conflict cu gruparea boierilor Băleni), cât și după această dată (ca membru al familiei domnitoare³), Mihai Cantacuzino și-a făcut cunoscut numele în calitate de fondator și susținător material a numeroase lăcașuri religioase și laice.

Cel de-al patrulea fiu al postelnicului Constantin Cantacuzino și al Elinei Cantacuzino, frate cu viitorul domn Șerban Cantacuzino și unchi al lui Constantin Brâncoveanu, spătarul Mihai a continuat tradiția familiei sale în ceea

¹ Singura lucrare biografică ce îi este dedicată se datorează lui Al. G. Găleşescu, *Spătarul Mihai Cantacuzino (1650-1716)*, București, 1906; anul nașterii pare, mai degrabă, a fi 1640, dacă avem în vedere diverse informații privind evenimente din viața Cantacuzinilor, părere cu care este de acord și Ion Mihai Cantacuzino (I. M. Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, București, Editura Albatros, trad. Maria Șerbănescu și Sabina Drăgoi, 1996); vezi despre Mihai Cantacuzino și la Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, secolele XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică, 1971, p.140-141.

² Cantacuzinii, familie importantă a aristocrației bizantine, s-au integrat, de la primele generații, în rândurile boierilor români; primul Cantacuzin prezent în Țările Române a fost Andronic, mare vistier în timpul domniei lui Ștefan Surdul (1 iunie 1591 – 28 martie 1592), apoi, în timpul lui Mihai Viteazul (28 decembrie 1599 – 9 iulie 1600). Cei trei fii ai săi, Iordache, Toma și Constantin, s-au stabilit definitiv în Moldova, respectiv, Țara Românească, încredințându-li-se înalte dregătorii. (Nicolae Stoicescu, *op.cit.*, p.31); vezi și I. M. Cantacuzino, *op.cit.*

³ Postelnicul Constantin Cantacuzino se însurase cu Elina, fata lui Radu Șerban Basarab, astfel încât urmașii săi s-au considerat moștenitori ai familiei domnitoare din Țara Românească, ocupând pentru prima oară tronul la 1678, prin Șerban Cantacuzino, al doilea fiu al postelnicului (Banul Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, publicată și adnotată de N.Iorga, București, 1902, p.82).

ce privește implicarea în activitatea culturală, el putând fi considerat „ctitorul” prin excelență între membrii familiei Cantacuzino.

Cea mai importantă realizare culturală a sa este complexul Colțea din București, de la începutul secolului al XVIII-lea, cuprinzând primul spital din Capitală. I se alătură ridicarea din temelie a Mănăstirii Sinaia, având ca model Mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai, pe care o vizitase, împreună cu mama sa, Elina; ridicarea Mănăstirii Adormirea din Râmnicul Sărat, unde a fost ctitor împreună cu Constantin Brâncoveanu; Biserica Fundenii Doamnei, o bijuterie arhitectonică, datorată decorației sale exterioare; Biserica Titireciu, de la Ocnele Mari, județul Vâlcea; Biserica Slănic, din județul Prahova; Biserica Stâlp, din județul Buzău și Mănăstirea Zlătari, din București⁴.

Întreaga activitate ctitoricească a lui Mihai Cantacuzino nu ar fi fost posibilă fără existența unui suport material consistent, care să îl ajute să întreprindă construirea și înzestrarea atâtor fundații. De altfel, între condițiile ce trebuiau îndeplinite de un ctitor era și aceea a stăpânirii unor mijloace materiale îndestulătoare pentru întemeierea și dotarea fundațiilor respective, fără ca prin aceasta să fie afectată starea financiară a propriei familii⁵.

În ceea ce-l privește pe spătarul Mihai Cantacuzino, genealogistul familiei, banul Mihai Cantacuzino, afirma despre înaintașul său că era „mai bogat decât toți frații lui, atât la moșii, cât și la bani”⁶.

Într-adevăr, spătarul a fost stăpânul a numeroase proprietăți funciare, pământul cu rumânii și robii țigani reprezentând principala sursă de bogăție a vremii. În plus, era implicat și în activitatea de exploatare a sării, lui datorându-i-se deschiderea ocnei de la Slănic-Prahova, aflată pe o moșie a sa. Mihai Cantacuzino a beneficiat de veniturile obținute din exploatarea sării de aici, de la deschiderea ocnei – situată în jurul datei de 3 martie 1689⁷ – până la 1713, când a dăruit dijma de sare Mănăstirii Colțea și spitalului, ctitoriile sale⁸. Conform hrisovului emis de Constantin Brâncoveanu la 5 iulie 1691, Mihai avea

⁴ N.Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. Țara Românească*, 2 vol., editate de Mitropolia Olteniei, 1970 și idem, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, Editura Academiei, 1961.

⁵ Gh. Cronț, *Dreptul de ctitorie în Țara Românească și Moldova*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol.IV/1960, p.63.

⁶ Banul Mihai Cantacuzino, *op.cit.*, p.343.

⁷ Aurora Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în veacul XVIII*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol.I/1956, p.161.

⁸ G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei, 1961, p.256-258, doc.nr.172.

privilegiul de a lua lunar zeciuiala de sare de la Slănic – „din zece bolovani, unu” – și de a o vinde negustorilor cu același preț ca și sarea domnească⁹.

Analizând proveniența averii funciare a lui Mihai Cantacuzino, se observă trei surse principale. Nucleul averii a fost reprezentat de moștenirea de la părinții săi, un important domeniu, cuprinzând unități funciare variate și valoroase: sate, părți de sate, bălți bogate în pește, dealuri cu vii, munți și stânilile de aici. Cantacuzinii din Țara Românească dispuneau de o avere imensă în secolul al XVII-lea, în bună parte datorită căsătoriei postelnicului Constantin Cantacuzino cu Elina, fata celui mai bogat boier al țării, Radu Șerban. Astfel, domeniul Cantacuzinilor a avut la bază domeniul boieresc al lui Radu Șerban, care, la rândul său, se baza, în mare parte, pe moștenirea rămasă de la boierii Craiovești¹⁰. Bineînțeles că această avere s-a divizat după moartea Elinei (2 martie 1687), de ea beneficiind atât spătarul Mihai, cât și ceilalți cinci frați ai săi – Drăghici, Șerban, stolnicul Constantin, Matei și Iordache –, iar împărțirea ei a făcut obiectul mai multor diate redactate de doamna Elina (1 și 18 septembrie 1667, 1 septembrie 1681)¹¹.

Mihai Cantacuzino a completat domeniul boieresc moștenit cu moșii și părți de moșii achiziționate de el însuși, cu precădere între 1680-1700. Numele său apare deseori în actele de vânzare-cumpărare din această perioadă, acte având ca obiect, mai ales, intrarea în posesia unor ocine stăpânite în devălmășie de țărani liberi. Zapisurile respective fac referire, în special, la moșii aflate în zonele unde erau concentrate proprietățile sale moștenite – partea de est a Câmpiei Române (județele Ialomița, Buzău, Râmnicul Sărat) și județul Prahova, unde se aflau și reședințele Cantacuzinilor.

Moșia Stâncești din județul Buzău a intrat în posesia spătarului Mihai prin vânzarea treptată, de către moșnenii locuitori aici, a părților lor de moșie. Cinci zapise întocmite în perioada 16 decembrie 1681-3 iulie 1685, în localitatea Râmnic¹², reglementau stăpânirea lui Mihai asupra Stânceștilor. Zapisurile menționează suprafața fiecărei părți de moșie vândute (80 stânjeni¹³, 4 stânjeni¹⁴,

⁹ D.A.N.I.C., colecția Documente Istorice, CCCLXIX/100.

¹⁰ C. Rezachevici, *Domeniul boieresc al lui Radu Șerban*, în „Studii. Revista de Istorie” vol.3/1970, p.46- 487; actele Cantacuzinilor din a doua jumătate a sec. al XVII-lea menționează aproximativ 40 de sate și părți de sate aflate în stăpânirea lor, provenind din domeniul boieresc al lui Radu Șerban (*Ibidem*, p.484).

¹¹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino, scoase în cea mai mare parte din arhiva d-lui G. Gr. Cantacuzino*, București, 1902, p.42-60 (diata din 18 sept.1667), p.84-95 (diata din 1 sept.1667, cunoscută prin intermediul unei copii de sec.XVIII, datată 17 martie 1776), p.104-110 (diata din 1 sept.1681).

¹² D.A.N.I.C., fond Episcopia Buzău, XXXI/54,55,57,59,60.

¹³ *Ibidem*, XXXI/55.

¹⁴ *Ibidem*, XXXI/54.

120 stânjeni¹⁵, 112 stânjeni¹⁶, 33 și 60 stânjeni¹⁷), precum și prețul pe care l-a plătit Mihai Cantacuzino pentru fiecare stânjen (44¹⁸, 23¹⁹ sau 20 bani²⁰).

Conținutul acestor zapise referitoare la moșia Stănțești a fost reluat într-o ocolnică din 16 noiembrie 1747, cu ocazia închinării, de către doi negustori, a acestei moșii Bisericii Sfântul Spiridon Vechi din București, ctitoria lui Constantin Mavrocordat²¹.

În județul Buzău, printre moșiile cumpărate de Mihai Cantacuzino se mai numărau Scheia²², Sinești, Gătești, Rădulești²³, părțile ce-i reveneau lui Mihai, aparținând anterior moșnenilor, fiind hotărnicite la 1686, respectiv, 1711.

La 12 octombrie 1683, Gligorie din Stănțești și fiii săi vindeau lui Mihai „toată partea noastră de moșie den Vârleți, însă cât să va aleage den câmpu, den apă, den pădure și du preste tot hotarul și cu vad de moară în apa Teleajenului”, moșie pe care Gligorie o primise ca zestre de la socrul său²⁴. Tot în județul Prahova cumpăra Mihai Cantacuzino, la 14 mai 1684, o moșie cu rumâni în satul Trăisteni²⁵.

O parte din moșia de la Stânca de Vad, din județul Ialomița, având o suprafață de 280 stânjeni, îi era vândută la 30 aprilie 1684, „cu știrea tuturor săteanilor de acolo”²⁶. Și moșia Tătărăi, din județul Ialomița, a intrat în posesia lui Cantacuzino, fiind hotărnicită la 1699 de 12 boieri, separând partea acestuia de cea a lui Brâncoveanu, care, de asemenea, deținea proprietăți în Tătărăi²⁷. Numeroase zapise din perioada 1685-1699 confirmau vânzarea către Mihai Cantacuzino a ocinelor pe care moșnenii le aveau aici²⁸. Un document din 25 februarie 1734 amintea că și moșia vecină Tătărăilor, Andrășeștii, „a fost a spătarului Mihai Cantacuzino”²⁹.

¹⁵ *Ibidem*, XXXI/57.

¹⁶ *Ibidem*, XXXI/59.

¹⁷ *Ibidem*, XXXI/60.

¹⁸ *Ibidem*, XXXI/54,55.

¹⁹ *Ibidem*, XXXI/60.

²⁰ *Ibidem*, XXXI/59.

²¹ *Ibidem*, XXXI/97, nr. 5, 6, 7, 8, 9.

²² *Ibidem*, LV/7.

²³ *Ibidem*, I/55.

²⁴ D.A.N.I.C., colecția Achiziții Noi, LXXX/13 a, b.

²⁵ *Ibidem*, XC/2).

²⁶ D.A.N.I.C., colecția Documente Istorice, CCCLXXII/146.

²⁷ I. C. Filitti, *Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino*, București, 1919, p. 13.

²⁸ *Ibidem*, p. 3-4, 9-10, 12-13.

²⁹ *Ibidem*, p. 3.

Cumpărarea de moșii în hotarul Găujanilor, din județul Râmnicul Sărat, a făcut obiectul mai multor zapise în perioada 1 decembrie 1691-7 august 1695³⁰, prin care foștii proprietari vindeau „dumnealui <jupan Mihaiu Cantacozino vel spătar>, de a noastră bunăvoie, din câmpu, din apă și din balta Amării și din hotar până în hotar și de preste tot locul, cu tot venitul”³¹, părțile lor de moșie. În același județ îi era vândută lui Mihai o moșie în Bunești, partea de moștenire a lui Nechifor din Călimănești și a vărului său (1 dec.1691)³².

Între proprietățile achiziționate de Mihai Cantacuzino au mai fost moșia cu moara de la Fieni³³ și moșia Șerbănești, în județul Dâmbovița (la 1688)³⁴, precum și satul Fundeni, din județul Ilfov, unde a ridicat și biserica.

A intrat în posesia unei părți din satul Fundeni printr-un schimb de moșii cu cumnatul său, postelnicul Vâlcu Grădișteanu, tranzacție consemnată de zăpisul din 28 februarie 1688: „dumnealui <Mihai Cantacuzino> mi-au dat satul Zăvoiul ot sud Vlașca cu toți rumânii câți vor fi și cu heleșteul și cu moara, cu toate cumpărătorile dupe împrejur”. „Pentru care și eu, <Vâlcu postelnic>, i-am dat dumnealui toată partea mea de moșie din Fundeni, a treia parte de cătră frații miei, oricâtă să va aleage din câmp, pădure și apă, cu heleșteu și cu moara și din siliștea satului și cu livezi și de preste tot hotarul, cu tot venitul ce să va afla pe partea mea de moșie, afară den vie”³⁵. Ulterior întreg satul Fundeni a aparținut spătarului, fapt confirmat de hrisovul lui Nicolae Mavrocordat din 1 aprilie 1721, prin care întărea fiului spătarului, Mihai comisul, acest sat, „ca să aibă a ținea și a stăpâni satul Fundeanii duple apa Colintinei ot sud Elhov, precum l-au stăpânit și tata-său, Mihai spătariul”³⁶.

O valoare aparte a avut-o moșia de la Slănic, județul Săcuieni, cumpărată de la moșnenii de acolo în 1685, cu condiția ca ocna să fie productivă și să aducă venituri sigure, fapt pentru care Mihai a plătit inițial doar o parte din suma de 700 taleri, prețul moșiei. „Deci de va eși sare bună și nu s-ar sfârși curând ca cea de la Teișani, să aibă a ne plini dumnealui și ceilalți bani <320 taleri> ce au rămas cum scrie mai sus. Iar de va eși sare rea și nu va umbla ocna bine și să va sfârși curându, să avem a întoarce banii dumnealui napoi, cum i-am și luat”³⁷.

³⁰ D.A.N.I.C., colecția Achiziții Noi, MMCMXXVI/10 f, g, j, k.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, MMCMXXVI/10 h.

³³ D.A.N.I.C., fond Mănăstirea Mărgineni, ms. 454, f. 314.

³⁴ *Ibidem*, f. 320.

³⁵ D.A.N.I.C., colecția Documente Istorice, CXL/125 a, b.

³⁶ G. Potra, *op. cit.*, p. 292, document 201.

³⁷ D.A.N.I.C., colecția Documente Istorice, CCCLXIX/94; ocna de la Teișani, tot în județul Săcuieni, a fost menționată prima oară în 1682, în vremea lui Șerban Cantacuzino (Aurora Ilieș, *op. cit.*, p. 159).

Zapisul din 20 aprilie 1685 a fost urmat de un altul, din 14 iunie 1689, prin care moșnenii din Slănic confirmau că Mihai își plătise în întregime moșia, după ce „cercând dumnului locul, s-au aflat sare bună și den dăstul”³⁸.

Ca și alți Cantacuzini³⁹, Mihai a stăpânit și în Transilvania o moșie, în comitatul Alba, în urma unui schimb cu nobilul maghiar Mikes Mihaly, care, refugiat în Moldova după înfrângerea curuților, îi solicitase ajutorul încă de la 1708⁴⁰. Încheierea tranzacției între cei doi s-a făcut la 6 noiembrie 1710, la moșia Stâlpu, a lui Mihai; acesta primea o parte din satul Budila cu toate pertinențele sale: curte, pământ arabil, munți, fânețe, heleștee, iobagi, oferind, în schimb, lui Mihaly moșia Costeni din zona Râmnicului, Sinești, Gătești, Rădulești și viile de la Scheia, din județul Buzău⁴¹.

Cea de-a treia sursă de formare a domeniului funciar al lui Mihai Cantacuzino, în afara moștenirii familiale, a cumpărării și schimbului de moșii, a reprezentat-o zestrea adusă de soțiile sale. Informațiile în acest sens sunt puține, nu știm cât de substanțială a fost această zestre, mai ales că două din cele trei soții ale sale nu au fost identificate cu siguranță⁴².

Despre Marga Mogoșescu, însă, știm că era reprezentanta unei familii boierești de dregători, fiind fata marelui vornic Vâlcu Grădișteanu, care se semna și Mogoșescu, după numele satului de origine⁴³. Familia, înrudită cu boierii Rudeni pe linie paternă și cu Dudeștii pe linie maternă, nu se număra, totuși, printre cele mai bogate ale țării⁴⁴. Cu toate acestea, avem dovada transferului a două moșii ale Mogoșeștilor în stăpânirea lui Mihai. Este cazul „moșiei <de> pe apa Colentinii, din jos de Fundeani, dată zestre de ... Vâlcul vornic, ca să-și facă dumnului <Mihai Cantacuzino> heleșteu și moară și ce-i va trebui”. Această informație apare într-un zapis din 28 februarie 1688 al lui Vâlcu postelnic, cumnatul lui Mihai⁴⁵.

³⁸ D.A.N.I.C. colecția Documente Istorice, CCCLXIX/97.

³⁹ Drăghici a cumpărat o moșie în Transilvania, în Țara Făgărașului, iar Șerban a stăpânit și el o moșie, Copăcel, în aceeași regiune (Susana Andea, *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în secolul al XVII-lea*, Cluj-Napoca, 1997, p. 115-116, 118).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 121.

⁴¹ N.Iorga, *op.cit.*, p. 278-283.

⁴² Teodora este numită „sora Frangulii”, fără nici o altă explicație (Banul Mihai Cantacuzino, *op.cit.*, p.350); cea de-a treia soție a spătarului, Maria, e identificată de I. C. Filitti cu Maria Băleanu (I. C. Filitti, *op.cit.*, p XXX), în timp ce *Genealogia* Banului Cantacuzino nu-i cunoaște nici măcar numele.

⁴³ N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 189.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 189-190, 237.

⁴⁵ D.A.N.I.C, colecția Documente Istorice, CXL/125 a, b.

De la rudele soției sale, Marga, a ajuns în stăpânirea lui Mihai și moșia Edera din județul Prahova. Eremia slugerul, simțind că i se apropia sfârșitul⁴⁶, dăruia, la 26 mai 1765, această moșie nepotului său, Mihai Cantacuzino, și nepoatei sale, Marga spătăreasa.

Spătarul Cantacuzino a deținut proprietăți și în București, pe unele utilizându-le pentru ridicarea mănăstirii și spitalului Colțea și mănăstirii de la Zlătari; achiziționarea lor îmbina toate cele trei căi folosite de Cantacuzino pentru formarea domeniului său boieresc. Astfel, majoritatea erau moștenite din averile părințești⁴⁷, altele au fost cumpărate de Mihai, după cum a avut și terenuri ce aparținuseră familiei soției sale, Marga Mogoșescu⁴⁸.

Cel mai important teren deținut de Mihai Cantacuzino în București a fost cel cumpărat de la Mitropolie⁴⁹, pe care slugerul Udrea Doicescu ridicase o biserică de lemn, zisă a Colței, după numele fratelui ctitorului, Colțea Doicescu. Aici, spătarul a construit mănăstirea cu biserică mare de piatră, trei paraclise, un spital, o școală și turnul Colței, un complex de clădiri cu totul original, așa cum rezultă din însemnările călătorilor străini ce au trecut prin București.

Toate proprietățile funciare aflate în stăpânirea lui Mihai Cantacuzino alcătuiau un domeniu a cărui valoare a fost, bineînțeles, însemnată, prin numărul de sate, moșii, cu zonele economice aferente – pășuni, fânețe, vii, stâne, bălți, heleștee – și prin numărul familiilor de rumâni care îl locuiau și îi puneau în valoare bogăția. Spătarul a fost preocupat de sporirea numărului proprietăților sale pentru că acestea îi ofereau o poziție economică importantă, dar îi dădeau și posibilitatea de a-L sluji pe Dumnezeu, prin ridicarea de așezăminte laice și religioase, spre folosul semenilor.

⁴⁶ I. C. Filitti, *op.cit.*, p. 98, doc.302.

⁴⁷ George D. Florescu, *Vechi proprietăți în București în veacurile XVII și XVIII*, București, 1939, p.16 (este vorba de terenul ce se întindea dincolo de mănăstirea Sf. Sava – locul actualei statui a lui Mihai Viteazul, din Piața Universității – de-a lungul străzii Academiei și străzii Doamnei până în actuala stradă a Colței, la Palatul Șuțu).

⁴⁸ *Ibidem* (sunt terenurile din așa-numita mahala a Țigăniei, în josul bisericii Sf. Ioan cel Mare, azi sediul „Bancorex”).

⁴⁹ D.A.N.I.C., colecția Documente Istorice, CCCLXIX/32 (Cartea mitropolitului Antim al Țării Românești, din 29 martie 1709).